

STARA PRAVOSLAVNA CRKVA U SARAJEVU

po turskim dokumentima u njenom muzeju

LA VIEILLE EGLISE ORTHODOXE A SARAJEVO

U muzeju stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu ima preko 300 turskih dokumenata, koji su vrlo dobro sačuvani. Potiču iz XVIII i XIX vijeka, samo su četiri iz prve polovice XVII vijeka; dva kadijska hudžeta (od 1642 i 1650) i dva bereta o postavljanju primićura (od 1641 i 1651).

Po svojoj sadržini ovi su dokumenti vrlo različiti. Jedan se dio odnosi na popravak stare crkve, na zabranu kontrole nad crkvama bez naročite carske zapovijesti, oslobođenje crkve od nameta i kupljenje bira, a u nekim se govori i o pravoslavnom groblju. Zatim tu ima raznih sudskih rješenja o prodaji i izdavanju kuća pod kiriju, o sporovima i nagodbama, o dugovima i potraživanjima, ostavinski zapisnici, esnafske dozvole, davanje novaca na čuvanje itd. U izvjesnom broju tih dokumenata govori se o dokidanju novotarija i o oslobođenju hrišćana u Bosni od kiptijanije, kazanije i hamrije te o prodaji alkoholnih pića i njenoj zabrani.

Oko 30 dokumenata tiče se popravka stare crkve u raznim vremenima XVIII i XIX vijeka, dok iz ranijeg doba nije sačuvan nijedan dokument o ovom predmetu. A prema jednom popisu nestalih dokumenata bila su tri fermana o popravku stare crkve od 1616, 1645 i 1658 godine, te jedna bujuruldija od 1645 i dva sudska hudžeta od 1644 i 1645 godine.¹

U nekim od tih postojećih dokumenata se navodi, kako je stara srpsko-pravoslavna crkva na Varoši u Sarajevu ostavljena hrišćanima još od doba osvojenja Bosne od strane Turaka. S druge strane u svim odobrenjima za popravak crkve, počevši od 1729 godine, naročito se podvlači da se ima popraviti i restaurirati u njenom starom obliku bez ikakva povećavanja i proširivanja. Međutim, s obzirom na ono što je dosad o tom pisano, postoje razna mišljenja.

Prema narodnoj tradiciji gradnja stare crkve veže se za doba bosanskog namjesnika Gazi Husrev-bega, a kao njen osnivač spominje se Andrija, brat Kraljevića Marka.²

¹ Vladislav Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, Sarajevo 1928, str. 155.

² VI. Skarić, cit., str. 85.

Mula Mustafa Bašeskija u svojoj kronici o staroj crkvi veli ovo; »U Sarajevu nije bilo nijedne crkve sve do vremena Gazi Husrev-begova, a Husrev-beg na molbu svoga roba Matijasa (!), brata Kraljevića Marka, dozvoli, da se sagradi jedna od ploti, te je taka i bila dugo godina. God. 1140 (počinje 10 VIII 1727), kada je Ahmed-paša Bošnjak gradio sarajevsku tvrđavu, odredi majstore i dozvoli da ju sagrade od kamena.«³

Muvekit u svojoj Istoriji Bosne govoreći o Gazi Husrev-begu veli za staru crkvu: »Do vremena navedenog Gazije u gradu Sarajevu nije bilo hrišćanske crkve. Tada je navedeni narod (Srbi pravoslavni) isposlovao od njega odobrenje i dozvolu, te je na mjestu gdje se sada nalazi stara njihova crkva napravljena jedna crkva od šepera i drveta.« O tome govori i kod bosanskog valije Skopljaka Hrustempašića Ahmed-paše i kaže ovo: »Pošto je do ovog datuma hrišćanska crkva u Sarajevu bila od drveta, to je hrišćanski narod dobio dozvolu od navedenog Ahmed-paše, te su spmoenutu crkvu sazidali od kamena.«⁴

Evljija Čelebi u svome putopisu opširno govori o Sarajevu te se dotiče i hrišćanskih bogomolja i kaže: »Sve su im crkve malene. Oni nemaju manstira sa zvonikom. Crkve hrišćana Srba i Latina su u dobrom stanju. I Franci i Grci vrše svoje obrede u ovim crkvama.« Uz to Evljija Čelebi dodaje, da i Jevreji imaju svoju sinagogu.⁵

O popravku stare crkve u 1793 godini, kod koje su neki dijelovi izgorjeli prilikom požara 1788 godine, pisao je Šejh Sejfuddin Kemura i tom prilikom donio u turskom tekstu i prevodu ferman od 1793., kojim je odobren taj popravak. On usvaja navode Muvekita, da je stara crkva napravljena u doba Gazi Husrev-bega, da je bila mala, a da je u doba bosanskog namjesnika Skopljaka Gazi Ahmed-paše Hrustempašića na mjesto stare crkve od šepera napravljena nova od kamena.⁶

³ Riza Muderizović, Kronika Mula Mustafe Bašeskije, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1918, str. 91.

⁴ Muvekit, Tarihi Bosna, str. 43 i 127.

⁵ Evljija Čelebi Sevahatnamesi, V, str. 436.

⁶ Šejh Sejfuddin Kemura, Stara hrišćanska crkva u Sarajevu, Glasnik Zem. muzeja, XXIII. 1911, str. 297—302.

Pitanjem starosti crkve opširno se je pozabavio Vladislav Skarić. On ističe da je današnja crkva u Sarajevu napravljena na vrlo staru crkvištu, ali smatra da ona nije postojala u doba osvojenja Bosne od strane Osmanske države. Kao glavni argument on uzima vakufnamu bosanskog namjesnika Isa-bega od 1462 godine. U njoj se ne spominje Ova crkva, a po njegovu mišljenju onaj kraj gdje se sada nalazi stara crkva pripadao je vakufskim zemljištima Isa-begova vakufa, jer se iz kasnijeg vremena znade, da je ovaj vakuf imao svojih zemalja na Varoši. Zato on dolazi do zaključka, da 1462 godine ove crkve nije bilo, nego da je vjerovatno osnovana kasnije u XV vijeku ili početkom XVI vijeka.⁷ Ovo svoje stanovište on bazira na fermanu od 1616 godine »da se ogradi crkva što je izgorila«. I prilikom požara u 1644 godini stradala je crkva i zatim popravljena.⁸

Isto tako prema jednoj bilješci od 1656 godine u Sarajevu je bio velik požar. Tada je izgorjela Varoš i crkva, te je izgrađena na temelju carskog odobrenja (»ferman«) 1658 godine. U vezi s tim Skarić veli ovo: »Prema jednoj bilješci iz 1660 godine nova je crkva bila mala. Imala je dužine 11 aršina manje 1 parmak, širine 10 aršina i 3 parmaka, u visinu 9 aršina i to po 3 aršina donja i gornja japija i urtija (krov).« On pretpostavlja, da je crkva i prije toga imala iste dimenzije.⁹

Kada je 1697 godine Eugen Savojski popalio Sarajevo, stara je crkva ostala neoštećena, samo je djelomično opljačkana. Ali prilikom požara 1724 godine stara crkva je potpuno izgorila. Generalna njena opravka izvršena je tek 1730 godine. Skarić smatra da je tom prilikom crkva proširena i temeljito popravljena od tvrdog materijala i da je tada dobila izgled kakav danas ima. On pretpostavlja da se je to moglo dogoditi zato, što je u to doba bosanski valija bio Ahmed-paša Skopljak, koji je bio popustljiv prema hrišćanima.

Doko Mazalić napisao je jednu zasebnu studiju o crkvi u Sarajevu, u kojoj nastoji da utvrdi njenu starost na osnovu njenih karakterističnih obilježja.¹¹ U tom radu on daje detaljan opis crkve i na kraju u dolazi do zaključka, da ona po tim svojim specifičnim karakteristikama potiče iz doba prije dolaska Turaka. Prema tom njegovom izlaganju ova građevina bila je u V i VI stoljeću jedna zapuštena rimska zgrada, koju su stari kršćani prepravili u crkvu. Kada su u VII vijeku došli ovamo Sloveni, ona je ostala zapuštena. Kasnije u IX i X vijeku nju su Sloveni ponovo uspostavili na istim temeljima i u istom obliku. A kada su patareni zavlada Bosnom, ona je postala njihova.

Po mišljenju Mazalića, prilikom prvih provala Turaka u Bosnu crkva je mogla biti spaljena. A kada je Osmanska država zavlada ovim krajevima, crkva je prešla u posjed pravoslavnih hrišćana.

⁷ Vl. Skarić, cit., str. 112.

⁸ Isto, str. 10.

⁹ Isto, str. 12.

¹¹ Doko Mazalić, Stara crkva u Sarajevu, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1942, str. 241—270.

U drugoj polovini XV vijeka po odobrenju turskih vlasti crkva je popravljena na ranijim temeljima i u ranijem obliku. A za vrijeme patrijarha Makarija ona je vjerovatno temeljito popravljena.

Mazalić ne usvaja kao dokaz izlaganje Skarićevo, da se u Isabegovoj vakufnami ne spominje stara crkva, jer se iz nje ne može zaključiti da su neka od uvakufljenih imanja ležala na mjestu ili u blizini crkve, nego naprotiv da su se nalazila u pravcu sjevero-istoka, istoka i jugo-istoka od crkve. Isto tako ne uvažava ni Skarićeve arhivske podatke, prema kojima je crkva bila jednom manja, jednom veća.

Tako Mazalić zamišlja postanak stare crkve, ali — kako i sam navodi — on to kategorički ne tvrdi. Jedino on ostaje pri svom stanovištu da je današnja crkva na istim temeljima, na kojima je bila i prije Osmanlija.¹²

Za bolje osvjetljenje ovih pitanja navešćemo neke podatke iz najstarijih katastarskih deftera za Bosanski sandžak, koje nam je u Pregledu iznio Nedim Filipović.¹³

Prema najstarijem sačuvanom defteru od 1485 godine u Sarajevu su tada bile 42 muslimanske i 103 hrišćanske kuće i 8 kuća dubrovačkih građana. Međutim 1489 godine broj hrišćanskih kuća se smanjio na 89 kuća, dok se je broj muslimanskih kuća povećao na 82 kuće.¹⁴ Iza toga se je Sarajevo počelo naglo da širi. Godine 1516 muslimansko je stanovništvo brojilo 873 kuće, 346 neoženjenih i 35 udovica. A broj hrišćanskog stanovništva iznosio je 74 kuće i 15 udovica. Dubrovačka kolonija imala je 66 kuća. Ni u jednom od 'ta tri deftera kao ni u defteru od 1520—1521 godine nije zabilježena nijedna crkva.¹⁵

¹² Đ. Mazalić veli ovako: »Zar ne bi u vrijeme patrijarha Makarija, rodaka velikog vezira, kad je vladala posve mašnja sloboda u građenju pravoslavnih crkava, Sarajlije sagradile sebi novu crkvu, ljepšu nego one po ostaloj Bosni, da im nije ova stara, neugledna, ležala na srcu radi svoje starine? Ne, sigurno ne. Oni su, kako vidimo, ljubomorno do danas čuvali baš ovu kakva je i samo su je u toku vremena popravljali te o kakvoj novogradnji, kako to negdje veli na temelju pisanih dokumenata Skarić, ne može biti ni govora, a to nam potvrđuje i sama njena arhitektura, koja će nam dati nesumnjivih i sigurnih podataka o velikoj starosti crkve, koja seže daleko u srednji vijek. Stoga i one arhivske podatke koje nam je iznio Skarić, po kojima je crkva bila jednom manja, jednom veća, ne možemo uzeti u obzir.« — Đ. Mazalić, cit., str. 243—244.

¹³ Nedim Filipović, Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima, Pregled, Sarajevo 1953, str. 67—76.

¹⁴ N. Filipović, cit., str. 71.

¹⁵ O ovom posljednjem defteru N. Filipović veli između ostalog ovo:

»Podatke ovog deftera potvrđuje i upotpunjuje jedan drugi defter, br. 57, koji nosi rubne bilješke iz 1520/21. U njemu je, kao i u prethodnom defteru, Sarajevo ubilježeno kao has (krupno lensko dobro) Mustafa-paše, bosanskog sandžak-bega. I u ovom defteru zabilježeno je 15 muslimanskih mahala koje nose ista imena i nanizane su istim redom kao i u prethodnom defteru. Broj kuća, oženjenih i udovica u pojedinim muslimanskim mahalama neznatno se razlikuje od prethodnog deftera.

Što se tiče podataka o stanovnicima varoši, oni su u ovom defteru drukčiji. Vidi se dalja islamizacija odnosno naseljavanje muslimana u ovoj hrišćanskoj četvrti Sarajeva kao i stagniranje hrišćanskog stanovništva.« — N. F., cit., str. 72.

Pošto smo ukratko iznijeli što je sve pisano o staroj srpsko-pravoslavnoj crkvi na Varoši u Sarajevu, možemo da pređemo na sadržinu turskih dokumenata o ovom predmetu, koji se čuvaju u muzeju u dvorištu crkve. To su dokumenti koji se odnose na popravak stare crkve u 1730, 1751, 1793, 1800, 1821 i 1841 godini.¹⁶ Mi ćemo se ovdje ograničiti samo na popravak iz 1730 godine i dati kratak izvod iz tih dokumenata. A najstariji dokumenat daću u cjelini.

Odobrenje za neki manji popravak same crkve ili okolnih zgrada i zidova izdaje najviši organ dotičnog područja. Ali ako se radi o većoj popravci crkve, onda se postupa ovako. Na prvom mjestu traži se zakonska podloga za izvršenje popravka. To se postizava fetvom (pravnom decizijom), koju izdaje muftija. Zatim se obraća sudu, da on utvrdi potrebu i obim popravka. Na osnovu tih dokumenata podnosi se molba za popravak. Nju sprovodi valija sa svojim predlogom centralnoj vlasti, te se popravak odobrava naročitom carskom zapovijesti (»ferman«). O tom se izvještava najviši državni organ i kadija dotičnog kraja. Na temelju toga valija izdaje svoju bujuruldiju, kojom obavještava kadiju i druge nadležne organe da je popravak crkve odobren. Kadija obavještava vladiku i ostale da je fermandom i bujuruldijom odobreno da se izvrši popravak.

Pošto popravak bude završen, onda se podnosi molba da se na licu mjesta utvrdi, da je popravak izvršen onako kako je odobreno. Valija šalje tu molbu kadiji na nadležnost. Kadija određuje komisiju,

¹⁶ Koncem avgusta 1751 godine izgorili su neki dijelovi crkve. O tome je sačuvan samo ilam sarajevskog kadije Jusufa od 9 IX 1751 o potrebi toga popravka. Na istom ilamu stavljena je valina bujuruldija (6 X 1751) da se utvrdi šta ima da se popravi.

Prilikom požara 1788 godine nastradao je krov crkve, zatim sačaci od sundurme i okolni zidovi. Popravak je odobren fermandom, koji je upućen bosanskom valiji Husamudin-paši zajedno s preporukom velikog vezira Mehmed-paše 2 III 1793. Nakon toga dolaze druge isprave: bujuruldija bos. valije (od 16 maja), murasela sarajevskog kadije Osmana (od 5 juna) kojom izvještava glavnog arhitekta o odobrenju, defter o uviđaju na licu mjesta (defter-i kešf) šta treba popraviti (pisan 5 juna), defter o izvršenim radovima (od 2 odecembra) i na osnovu toga hudžet sarajevskog kadije Mehmeda Šakira, ilam istog kadije od istog dana kojom izvještava valiju o izvršenoj opravi.

O popravku zidova oko dvorišta stare crkve u 1800 godini ima samo bujuruldija bos. valije Mehmed-paše (od 4 VII 1800), defter o uviđaju na licu mjesta (od 18 jula) o izvršenoj opravi i na istom valina bujuruldija (od 13 jula), zatim hudžet sarajevskog kadije Šejh-zade Sejjid Mehmed Sa'da i na poledini valina bujuruldija o izvršenom popravku (izdana koncem jula).

Postoji također molba za popravak crkve s odobrenjem valije (od 19 XI 1821) i bujuruldija bos. valije nakon izvršenih radova (od 3 XI 1822).

Zatim imamo molbu vladike i hrišćanske raje i na njoj bujuruldiju bos. valije Mehmed Husrev-paše od 10 VIII 1841 godine kojom izvještava sarajevskog kadiju i muteselimu o odobrenju popravka crkve.

I na kraju nalazi se molba vladike i hrišćanske raje da se ponovo otvori jedan prozor u zidu crkve koji je bio zatvoren. Na istoj molbi napisana je bujuruldija bos. valije (4 IX 1841) kojom se to odobrava.

u koju ulazi jedan predstavnik suda i jedan arhitekt. Komisija utvrđuje na licu mjesta da li je popravak izvršen u smislu datih odobrenja i o tom podnosi svoj izvještaj sudu. Kadija o svemu izvještava valiju, koji na osnovu toga donosi rješenje da je popravak izvršen prema odobrenju, te da se niko nema prava miješati niti vršiti kakvu kontrolu.

Kod navedenog popravka od 1730 godine provedene su sve te formalnosti, kao što se to može konstatovati iz postojećih dokumenata. Zato ćemo donijeti njihov kratak sadržaj.

Na prvom mjestu imamo ferman do kraja rebia II 1142 godine (12—21 novembra 1729), kojim se na temelju izvještaja bosanskog beglerbega Ahmed-paše odobrava popravak stare crkve, koja je prije bila potpuno izgorila pa je jedan dio popravljen. Ferman je upućen sarajevskom kadiji s narednjem, da stvar ispita te ako se utvrdi, da je to — kao što stoji u šeriatskoj fetvi — stara crkva koja im je ostavljena od samog osvojenja, da je mogu popraviti i da ih u tom niko ne smije ometati.

U vezi s tim bosanski valija Ahmed-paša uputio je svoju bujuruldiju (16 šabana 1142 = 6 III 1730) sarajevskom kadiji, muteselimu i ostalim. Time ih obavještava, da se u smislu fermana, šeriatskog hudžeta i pravne decizije odobrava popravak stare crkve.

Zatim dolazi murasela sarajevskog naiba Abdulaha od 20 šabana 1142 godine (10 III 1730) upućena vladiki i ostalim sveštenicima, koji stanuju kod stare srpsko-pravoslavne crkve na Varoši u Sarajevu. On ih izvještava, da je carskim fermandom i bujuruldijom Bosanskog divana odobreno da se izvrši popravak crkve u starom obliku.

Nakon izvršenih radova podnijeta je molba bosanskom valiji od strane hrišćana, u kojoj se navodi da je stara crkva na Varoši popravljena prema datom odobrenju (na osnovu fermana, bujuruldije i šerijatske murasele) i moli, da se na licu mjesta izvrši uviđaj o izvršenoj popravci. Tu molbu valija upućuje sarajevskom naibu 27 zulhidžeta 1142 godine (13 VII 1730). Istog dana naib je vraća i odgovara, da je komisijski pregledano i utvrđeno, da je popravak crkve izvršen prema odobrenju. Na osnovu ovog izvještaja valija je donio svoje rješenje 30 zulhidžeta 1142 godine (16 VII 1730), kojim potvrđuje te navode i naređuje, da ih niko ne smije uznemiravati niti vršiti kakvu kontrolu.

Time je sva procedura oko popravka crkve bila završena. Ali se crkvena opština nije zadovoljila s time, nego je tražila da se to potvrdi i samim fermandom. I početkom rebiul-avela 1143 godine (14—23 septembra 1730) izdan je ferman u logoru u Uskudaru, kojim se zabranjuje da se ponovo vrši uviđaj na licu mjesta, ako je jednom utvrđeno da je crkva popravljena prema datom odobrenju (tj. dužina 23, širina 21 i visina 13 aršina). U muzeju se čuva prepis ovoga fermana, koji je ovjerovio sarajevski kadija Mustafa.

Ali je interesantno da je kasnije o istoj stvari dobiven i kadijin ilam i valina bujuruldija. U ilamu

sarajevskog kadije Sejjid Abdulaha od 1 redžepa 1143 godine (10 I 1731) potvrđuje se da je popravak stare crkve izvršen u smislu carskog fermama i valine bujuruldije. To je konstatovano na osnovu kadijskog hudžeta i bujuruldije Bosanskog divana-S obzirom na to ne dopušta se nikom da se miješa u ovu stvar i da uznemirava raju.

Isto tako i bosanski valija Osman-paša izdao je bujuruldiju 4 ševala 1143 godine (12 IV 1731), kojom potvrđuje da je popravak stare crkve izvršen na osnovu carske zapovijesti i valine bujuruldije, o čemu je izdat i kadijski budžet. Zato se niko sa strane ne smije miješati i vršiti kontrolu.

Poslije pet godina i sarajevski kadija Mustafa izdao je 4 šabana 1149 godine (7 XII 1736) ilam istog sadržaja kao što je i navedeni ilam od 10 I 1731 godine.

Ali kao da sve to nije bilo dosta, dobivena je i bujuruldija bosanskog valije 14 safera 1150 godine (13 VI 1737), kojom se zabranjuje da se uznemirava raja u vezi s popravkom crkve i da se od nje ma šta traži. Prepis ove bujuruldije ovjerio je sarajevski kadija Mustafa, a originala nema.

Slična bujuruldija bosanskog valije izdata je i 23 zulkadeta 1156 godine (8 I 1744). Njom se također zabranjuje svako traženje pristojbi pod izgovorom, da je crkva popravljena bez odobrenja. Prepis ove bujuruldije nalazi se u muzeju navedene crkve i on je ovjeren od strane sarajevskog kadije Mustafe.¹⁷

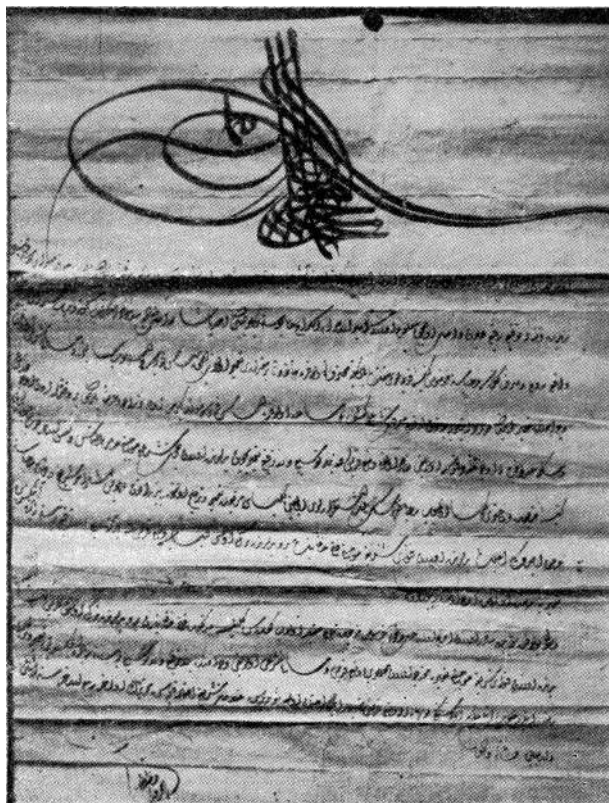
A slijedeće godine imamo opet bujuruldiju bosanskog valije Ali-paše od 15 reuil-evela 1158 godine (17 IV 1745), kojom se zabranjuje dalje ispitivanje ispravnosti popravka crkve, što je odobreno još 1142 godine.

Sve ove zvanične isprave baziraju na fermanu sultana Ahmeda III od kraja rebia II 1142 (12—21 XI 1729) godine, kojim je popravak crkve odobren. One su i stilizovane u smislu tog prvog odobrenja. S obzirom da je za ocjenu same stvari potrebno znati tekst tog osnovnog dokumenta, to donosimo njegov prevod u cijelosti:

»Najsposobnijem kadiji muslimana, glavnom upravitelju pravovjernika, izvoru vrline i ubjedenja, koji uzdiže znake Šeriata i vjere, odabraniku naročite milosti vladaru koji pruža svaku pomoć. Mevlana Sarajevskom kadiji, neka mu se povećaju njegove vrline.

Kada dođe visoki carski znak, neka se zna ovo: Zapovjednik plemenitih zapovjednika sadanji bosanski beglerbeg Ahmed-paša, neka su mu trajne njegove visoke osobine, poslao je na moju Portu sreće pismo i izložio ovo:

¹⁷ Među dokumentima ima jedna molba vladike Melentija upućena vilajetu da se od crkve ne traže nikakvi nameti osim mirije koju oni daju svake godine, kako je to oduvijek bilo. Na ovu molbu bos. valija Ahmed-paša je izdao naređenje 5 jula 1729 godine, da se od srpsko-pravoslavne crkve ne traže drugi nameti. O tom on izvještava sarajevskog kadiju, muteselima i haseki-agu.

Faksimil fermama sultana Ahmeda III od kraja rebia II 1142.

Prije izvjesnog vremena u Sarajevu je na Varioši potpuno izgorila stara crkva, koja pripada srpsko-pravoslavnoj raji, te je s odobrenjem po pravljenu jedan dio. Pošto bi oni htjeli da je popravke na starom temelju i u prijašnjem obliku onako kako je u šeriatskoj dozvoli, to se prilikom uviđanja i mjerenja na licu mjesta pokazalo, da njen stari temelj ima u dužinu 23 aršina, u širinu 21 i u visinu 13 aršina, te da ima 8 prozora i 3 vrata. U vezi s tim on je podnio predlog, da se u smislu hudžeta koji se nalazi u njihovim rukama izvrši popravak na starom temelju bez ikakva proširenja i povisivanja. Pošto stvarno u njenoj blizini i okolicama nema druge crkve osim spomenute crkve i pošto ona čini da se je sirota raja tu ustalila, to je molio da se izda moja časna zapovijest koja će sadržavati carsko odobrenje za popravak navedene crkve.

Zato sam, u smislu časne jetve koja se nalazi u njihovim rukama, naredio, ako je to crkva koja im je ostaljena od carskog osvojenja, da ih niko ne ometa u njenom popravljaju na starom temelju, ali bez ikakvog proširivanja i povisivanja ne povećavajući ništa. Zapovijedio sam ovo:

Kada dođe, treba da postupiš po mom naredjenju, koje je o tom izdato, i da se svojski postaraš i stvar izvidiš. Ako je spomenuta crkva stara koja im je ostaljena od carskog osvojenja, onda u smislu časne jetve koja se nalazi u njihovim rukama,

nemoj dopustiti da ih ko ometa kod popravka onih mjesta koje treba popraviti na starom temelju i u okviru šeriatске dozvole bez ikakva proširenja i povisivanja ne dodajući ništa. Ali treba da paziš da se pod tim vidom ne bi dala mogućnost preko-račenja starog stanja.

Tako da znaš, na moj časni znak da se osloniš.

Pisano krajem rebia II 1142 godine.

U zaštićenom Carigradu.»

Iz ovog najstarijeg sačuvanog dokumenta vi-dimo, da je odobrenje za popravak crkve dato na predlog bosanskog valije, u kome je on naveo ovo:

a) Da je stara crkva na Varoši potpuno izgo-rila;

b) Da hrišćani žele da je poprave na starim te-meljima i u starom obliku, kako to stoji u šeriat-skoj dozvoli;

c) Da je uviđajem na licu mjesta utvrđeno da crkva prema starim temeljima ima u dužinu 23 ar-šina (17,75 m), u širinu 21 aršin (15,75 m) i u vi-sinu 13 aršina (9,75 m).

Na osnovu ovog izvještaja izdat je ferman u kome se kaže: ako je to stara crkva koja im je ostavljena od vremena osvojenja, neka je poprave na starim temeljima ali bez ikakva proširivanja i povećavanja. Isti smisao ima i valina bujuruldija koja je izdana poslije dobivenog fermana.

Dobivši ferman i bujuruldiju sarajevski kadija je 10 marta 1730 godine izvijestio vladiku, da mogu pristupiti popravci crkve u starom obliku i na starim temeljima. I kroz pet mjeseci taj je popravak izvršen. Komisija koja je 13 jula izvršila uviđaj na licu mjesta i utvrdila da je popravak izvršen u smislu datih odobrenja, bila je određena od strane sarajevskog naiba i muteselima. Nju su sačinjavali nekoliko muslimana i arhitekt Rade sin Petrov. Komisija je našla da je crkva napravljena nešto manja nego što je stajalo u odobrenju, tj. da ima u dužinu 21 aršin (15,75 m), u širinu 18,5 aršina i u visinu 9 aršina (6,75 m), sa 8 prozora i 3 vrata.

Iz ovih zvaničnih dokumenata proizlazi da je crkva popravljena na starim temeljima. Međutim, s obzirom na gore spomenuti podatak da su tada dimenzije crkve bile mnogo manje, Skarić smatra da je 1730 crkva proširena i da je to ostvareno putem podmićivanja. A Đoko Mazalić to katego-rički odbija i tvrdi — na osnovu njene arhitektu-

re — da je građena na starim temeljima i da nema govora o kakvom povećavanju.

Teško je vjerovati da bi bosanski valija nakon uviđaja na licu mjesta mogao podnijeti Porti ne-tačan izvještaj o dimenzijama stare crkve i dati predlog da se odobri popravak u tim dimenzijama. To bi značilo da je podmićen i bosanski valija i sa-rajevski kadija i cijela komisija i sama centralna vlast. Osim toga u turskim izvorima nigdje se ne govori o proširenju crkve. U kronici Mula Musta-fe Bašesikje, koji je živio u ovom vijeku, kaže se samo to da je stara crkva prije bila od slabog ma-terijala, a da je tada napravljena od kamena.

Istina ovo pitanje popravka crkve potezalo se sve do početka 1744 godine, ali svaki put je zva-nično potvrđivano, da je crkva popravljena na osnovu odobrenja i da se niko nema miješati ni kontrolisati niti tražiti kakvih pristojbi. To bi mo-glo pobuditi sumnju da je bilo prigovora u pogle-du proširenja crkve, ali se to iz dokumenata ne vidi. Njima se zabranjuje miješanje, kontrola i traženje pristojbi u vezi s popravkom, jer po postojećim propisima kontrola crkve mogla se je vr-šiti samo na temelju carske zapovijesti.¹⁸

Ali ne može se lako odbaciti ni onaj podatak od 1660 godine, da je tada crkva bila duga 11 ar-šina manje 1 parmak, široka 10 aršina i 3 parma-ka, a visoka 9 aršina, što danas odgovara samo cen-tralnom njenom dijelu.¹⁹ Jedino bi se moglo pret-postaviti, da je onaj koji je to zapisao mislio samo na taj dio i da je možda taj prostor bio odvojen od ostalog dijela nekom pregradom ili zidom. Šta je što turski dokumenti iz XVII vijeka nisu sa-čuvani. Njima bi se ovo pitanje riješilo. Zato treba tragati za ovim podacima iz tog vremena.

A što se tiče pitanja da li je stara crkva po-stojala u doba osvojenja Bosne od strane Turaka, to se iz navedenih dokumenata ne može sa sigur-nošću tvrditi. U fermanu od 1729 godine se veli: »Ako je spomenuta crkva stara crkva koja im je ostavljena od carskog osvojenja, . . .« Osim toga u spomenutim katastarskim defterima od 1485, 1489, 1516 i 1520 godine ne spominje se u Sarajevu ni-jedna crkva. Ali ako se uzme u obzir da je u doba Isabega postojala Gornja Varoš i da je 1485 godine bilo tu preko 100 hrišćanskih kuća, onda nije is-ključeno da bi tada mogla postojati jedna crkva. O tom se neće moći donijeti konačan sud, dok se ne pronađu stariji dokumenti bar iz XVII vijeka

¹⁸ Među dokumentima nalazi se jedna molba sveštenika stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu, upućena bosan-skom valiji, da se ne vrši kontrola nad crkvom, kao što je to od davnina utvrđeno. Iznad ove molbe napisana je valina bujuruldija 17 zulhidžeta 1155 godine (12 II 1743), kojom se zabranjuje da se to čini.

Istog sadržaja ima i molba upućena bosanskom valiji od strane hrišćana. I nad ovom molbom ima bujuruldija valije istog datuma i sadržaja.

¹⁹ Ovaj podatak nalazi se u jednom rukopisu, crkvenom defteru (zapisnik), u kome su zavedene razne stvari od 1656—1730 godine i nešto dalje. Rukopis se nalazi u Muzeju stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu, a podatak o crkvi je na listu 229. Rukopis je zaveden pod br. 60.

R É S U M É

Ayant passé en revue ce qu'on avait jusqu'ici écrit et conjecturé sur les origines et les destins de l'église orthodoxe de Saraïevo, l'auteur du présent article apporte des nouvelles lumières à ce thème. Les plus vieux livres de cadastre pour le sangak de Bosnie des années 1485, 1516 et 1520—21 ne font aucune mention des églises chrétiennes à Saraïevo, ce qui signifierait qu'elles n'existaient pas à cette époque. La dite église est attestée en 1616. Plusieurs documents turcs se rapportent aux réparations de cet édifice. L'auteur donne la traduction du plus vieux firman par lequel fut autorisée la réparation de l'église en 1729, avec description minutieuse des procédés par lesquels on devait passer pour obtenir des

magistrats turcs la permission de rebâtiment des églises endommagées ou ruinées: munis d'une fetva du mufti et de l'attestation d'une enquête judiciaire faite sur la face du lieu, les représentants de la communauté religieuse faisaient application au Vizir, et la Sublime Porte émettait l'autorisation qu'elle communiquait au gouverneur du vilayet. Il s'ensuivait une buiurdli du Vizir adressée au Cadi qui en faisait part à l'évêque et à la communauté. Les réparations finies, on procédait à l'inspection de l'immeuble pour voir si les travaux exécutés ne dépassaient pas les limites prévus. Après cette collaudation on faisait rapport au Vizir, qui par sa décision approuvait les réparations faites.